

Leven in de verbeelding

Aleid Truijens

Leven in de verbeelding

Hella S. Haasse 1918-2011

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV

2022

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door het Nederlands Letterenfonds,
het Prins Bernhard Cultuurfonds en het Jaap Harten Fonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

JH
Jaap Harten Fonds

Voltooiing van het boek is mede mogelijk gemaakt dankzij een fellowship als
writer in residence bij The Netherlands Institute for Advanced Study
in the Humanities and Social Sciences (NIAS).

De foto's in dit boek zijn voor zover mogelijk opgenomen in overleg met de
rechthebbenden; wie verder rechten kan doen gelden wordt verzocht contact op
te nemen met de uitgeverij om alsnog in een regeling te voorzien.

Copyright © 2022 Aleid Truijens
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's Uitgeverij bv,
Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslag Brigitte Slangen
Omslagbeeld Edith Visser, Literatuurmuseum
Foto auteur Isabel Nabuurs
Beeldredactie Patricia de Groot

ISBN 978 90 214 3638 8 / NUR 320
www.querido.nl

Inhoud

Proloog 7

- 1 Een meisje uit de tropen (1918-1928) 17
- 2 De gymnasiumjaren: als een vis in het water (1929-1935) 37
- 3 Een familie met geheimen (1935-1938) 64
- 4 Studeren in een vreemde stad (1938-1940) 98
- 5 Aan het toneel (1940-1945) 120
- 6 Groot succes, groot verdriet (1945-1950) 153
- 7 Echtgenote en moeder zijn, een opgelegde taak (1950-1955) 190
- 8 Ernstig zoeken naar de zin van het leven (1955-1960) 218
- 9 Huwelijk en gezin, een verraderlijk mijnenveld (1960-1965) 254
- 10 Schrijfster in een mannenwereld (1965-1970) 285
- 11 Andere tijden (1970-1975) 318
- 12 Onder feministen in heden en verleden (1975-1979) 345
- 13 Een gelukkige Indian summer in Frankrijk (1979-1984) 369
- 14 Geen 'grand old lady' van de Nederlandse literatuur
(1984-1990) 400
- 15 Een enorme bestseller (1990-1995) 429
- 16 Vereerd als een grote sportheld (1995-2000) 462

17 De cirkel is rond: nog één keer Indië (2000-2008) 488

18 De laatste jaren (2008-2011) 523

Dankwoord 535

Noten 537

Bibliografie 568

Archieven in interviews 578

Fotoverantwoording 580

Het oeuvre van Hella S. Haasse 583

Register 585

Proloog

Baarn, 1926

De lange schooldag was ten einde. Blij liepen de kinderen naar buiten, joelend en duwend. Eindelijk vrij! Maar Helly was niet blij. Het liefst had ze binnen willen blijven, want na school wachtten haar lange, saaie uren in het kinderpension waar ze woonde. Dan moest ze pannenlappen baken, merklappen borduren en sokken stoppen. Zoals altijd zouden 'de tantes', de twee vrouwen die het pension leidden, wel weer wat te vitten hebben.

Wás ze er maar vast. Om er te komen moest ze door het park. Daar werd ze elke dag onderschept door een groep jongens. Ze riepen: 'Hé, idioot, ik heb iets lekkers voor je!', en duwden haar dan een dode kikker of muis onder de neus. Als ze griezeland wegliep, hadden ze de grootste lol. Huilen deed ze niet, dat vertikte ze. Ze was al zeven.

Helly zou wel eens laten zien dat ze geen doetje was. Toen het laatst sneeuwde, was ze naar het park gegaan. Ze wist dat de jongens daar op hun bobslee van de helling roetsjten. Geen enkel meisje durfde het, maar zij wel. Ze ging achter op de slee zitten bij de grootste jongen; ze vlogen naar beneden. Helly sidderde van angst, maar het ging lekker. Toen verloor ze haar evenwicht; de slee kantelde en ze vielen van de helling. Wat een afgang. De jongen was woedend, ze had het verpest.

De volgende dag wachtten drie van de jongens haar na school op, elk met een doornige stok. 'Wil je een aaitje met dit houtje?' vroeg de oudste met een gemeen lachje. Joelend sloegen ze haar in elkaar. Ze zat vol butsen en schrammen, alles deed pijn, in haar kleren zaten scheuren. Terwijl ze wegstrompelde had ze nog 'Lafaards!' geschreeuwd. Toen ze thuiskwam, te laat voor het avondeten, stuurden de tantes haar zonder eten naar bed.

Vriendinnen had Helly niet. Nog niet. Er was niets wat ze liever wilde: zij wilde ook horen bij die meisjes die gearmd door het dorp slenterden en pret hadden. Maar hoe moest ze dat aanpakken? Ze had een keer drop voor hen gestolen bij de snoepwinkel, ze had een agent uitgescholden die zei dat de meisjes niet zo wild moesten fietsen. Het maakte geen indruk. Wel kreeg ze straf, natuurlijk.

Het allerergste was die ene keer, toen ze met de halve klas speelden in een huis in aanbouw – streng verboden uiteraard. Er stak een brede balk door een kelderraam naar beneden. 'Wie durft naar beneden te glijden?' had ze gevraagd.

Niemand durfde. Helly zelf vond het ook wel eng, maar ze deed het: met een noodvaart gleeed ze naar beneden, en daar viel ze in een dikke, lauwe massa. Het bleek een vat met teer te zijn. Gebuld in een glimmende zwarte laag kroop ze naar boven. De kinderen barstten in lachen uit. Echt weer iets voor die rare Helly!

De tantes schrokken zich dood toen ze druipend binnenkwam. Ze stopten haar in bad, schrobden haar urenlang met een ruwe borstel en kamden pijnlijk haar vieze haar, totdat de smurrie was verdwenen. Erger dan die kwelling en de straf die volgde – wekenlang huisarrest – was het gevoel van vernedering geweest. De kinderen haatten haar dus nog meer dan ze al dacht. Ze vonden haar een uitslover.

Helly begreep het wel: zij was anders dan de andere kinderen. Ze praatte anders, kende hun liedjes en spelletjes niet en begreep hun grapjes niet. Ze kwam uit Indië, waar alles anders was. Daar was het altijd mooi weer, speelde ze vaak buiten, zwom ze dagelijks en klom ze in bomen. Ze zag er hier ook stom uit, vond ze zelf, met haar blonde piekbaar, die grauwe winterjas en die dikke wollen muts die ze moest dragen. In Indië droeg ze het hele jaar door dunne witte zomerjurken, en een strik in het haar.

Dat zij een vreemd kind was, merkte ze ook aan de houding van de tantes. Die vonden het raar dat Helly altijd in haar eentje halma of monopoly speelde, met verzonnen tegenstanders, en dat ze haar poppen met elkaar liet praten. Ze vonden haar 'een jokkebrok' omdat ze verhalen verzon over haar leven in Indië en over school. Ze vonden ook dat Helly 'boekachtig' sprak: ze kreeg een keer strafwerk omdat ze 'niettegenstaande' had gezegd. Zulke dure woorden gebruikt een kind van zeven niet, hadden ze gezegd. Dat was 'deftig doen'.

Wat vooral verschilde met vroeger was dat Helly in Indië ouders had gehad. Ze verhuisden vaak, maar altijd woonde ze samen met paps en mams, en haar broertje Wim. Dat was vorig jaar plotseling veranderd. Nu woonde ze hier alleen, bij deze twee beksen. Haar moeder was in een sanatorium in Davos, haar vader in Batavia en Wim bij opa en oma.

Waarom hadden haar ouders haar dit aangedaan? Helly begreep het niet. Was het voor straf dat ze in een pension woonde? Was het omdat ze een stout, ongehoorzaam kind was, of een wildebras? Dat moest het zijn: ze was een lastig kind. Ze had haar moeder ziek gemaakt met haar slechte gedrag. Ook haar vader wilde haar daarom niet thuis hebben. Niemand wilde zo'n kind hebben.

Op een kaartje naar haar moeder in Davos beloofde Helly: 'Lieve mams, ik zal voortaan altijd lief zijn.' Mams schreef kaartjes terug, foto's van besneeuwde bergtoppen vanwaar ze veel groetjes deed. Helly plakte ze netjes in een album. Nooit ging haar moeder in op Helly's belofte; de onzekerheid bleef. Elke avond, als niemand het zag, huilde ze zichzelf in slaap.'

Het tegengif van de verbeelding

Zijn de verhalen waarmee ik deze proloog heb geopend waargebeurd? Ik weet het niet zeker; ik denk van wel. Wellicht zijn ze wat aangedikt, is het drama uitvergroot. Ze komen uit de koker van een piepjonge, getalenteerde schrijfster, Helly Haase (7).

In het archief van het Literatuurmuseum in Den Haag ligt een grote schat verborgen: een doos vol met schoolschriften van 'Helly' Haase, zoals ze tot haar dertiende werd genoemd. Op de etiketten staat 'Spelling' of 'Cijferen', maar na enkele bladzijden met schoolopgaven zijn de schriften volgeschreven met verhaaltjes, gedichten, ontboezemingen en hartenkreten. De vroegste teksten van het meisje dat later de schrijfster Hella S. Haase zou worden dateren uit 1925, 1926 en 1927, toen ze in het Baarnse kinderpension woonde, in de jaren dat haar moeder in een sanatorium in Davos verbleef. De verhaaltjes gaan bijna allemaal over Helly's verschrikkelijke tijd daar, bij de gehate pensionhoudsters, 'de tantes'.

Uit deze overgeleverde kinderverhalen, en wat Haase later over deze periode heeft gezegd en geschreven, stelde ik de reconstructie samen waarmee deze proloog begint. Het zijn levendige, beeldende verhaaltjes, ongelooflijk goed geschreven voor een kind van zeven, acht. Ze getuigen van een grote eenzaamheid. Dit kind is moederziel alleen, en bij gebrek aan vrienden en vriendinnen gaat ze maar schrijven, op haar kamertje in het pension.

Haase zelf beschouwde deze jaren van haar leven als een cruciale episode, een dieptepunt, een cesuur, een scharnierpunt. In al haar autobiografische boeken, met name in *Zelfportret als legkaart* en *Zwanen schieten*, en in vrijwel alle interviews die ze gaf, vertelt ze over deze tijd. Losgescheurd te zijn van haar ouders, zonder te weten waarom, achtergelaten in een wildvreemde omgeving, de volslagen liefdeloosheid in het kinderpension, de pestende leeftijdgenoten, het schuldgevoel – het woord trauma vond ze zelf wel op zijn plaats.²

Het basisgevoel van Hella Haase, als kind en volwassene, was dat ze er alleen voor stond. Ze hoorde nergens bij, niet bij het gezin waarin ze opgroeide, niet bij klasgenoten, vrienden of vriendinnen. Zij moest het in haar eentje zien te rooien. Dat gevoel zou haar na haar zevende jaar nooit meer verlaten.

Ze stond erbuiten en keek toe, waardoor ze heel goed leerde kijken. Het fundamentele gemis van geborgenheid, van saamhorigheid, smeedde ze om tot literatuur. Het was de voedingsbodem voor haar werk. Ze schrijft: 'Blind, onbewust, schommelde mijn *ik* tussen de twee polen: de neiging één apart en het verlangen allen te zijn.'³ Uit dat ambigue verlangen werd haar schrijverschap geboren.

Schrijven was op veel momenten in haar leven haar redding; ze ontdekte dat ze altijd vluchten kon uit de werkelijkheid. Zij had een machtig vermogen om zich een andere wereld te scheppen als het echte leven haar al te bar werd. De verbeelding was een tegengif, ‘een narcoticum’ noemde ze het zelf. Je kon met anderen communiceren via verhalen. Schrijven betekende ook macht; je kon er de werkelijkheid mee naar je hand zetten. Dat zal de zevenjarige Helly nog niet zo geformuleerd hebben, maar het zou haar leven lang voor haar wel zo werken. Schrijven was een effectief middel om te overleven. Zo was het dieptepunt van haar leven ook het moment van een glorieuze ontdekking.

Het zwarte schrift

De kinderverhaaltjes van Helly Haasse vond ik in 2014, in een van de tientallen dozen die op karretjes werden binnengereden in de studiezaal van het Literatuurmuseum in Den Haag. De dozen met ongeordende documenten bevatten bijzonder materiaal: agenda’s, schoolschriften, kindertekeningen, schoolrapporten, brieven, ansichtkaarten, felicitaties, sinterklaasgedichten, schriften met dagboekachtige teksten, schriften met verhalen of toneelstukken. Bakken vol met dia’s, oude cassettebandjes en video’s. Mappen met gedichten, en cabaretteteksten. Stapels met manuscripten en teksten voor lezingen, radio- en televisieoptredens, zwart van de doorhalingen en aantekeningen. Zorgvuldig uitgeknipte recensies en interviews. Treinkaartjes en vliegtickets, rekeningen van restaurants en hotels. Fanmail. En heel veel foto’s, van wazige familiekiekjes tot iconisch geworden portretten door bekende fotografen.

Foto’s zijn zo echt als wat, maar vertellen niet altijd het ware verhaal. Vaak zijn het geposeerde foto’s, in een studio genomen – bedoeld om naar de familie in Nederland te sturen – of in een weelderige tropische tuin, op het strand, aan een meer of in de bergen. Foto’s van een zorgeloze jeugd. In de jaren 1925-1927, toen ze zonder hun ouders in Nederland woonden, gingen Helly en Wim, op hun paasbest gekleed, naar de fotograaf; die foto’s werden naar hun ouders in Davos en Nederlands-Indië gestuurd. We zien een mooi, goedgekleed meisje, een witte strik in het haar – niet per se een diepongelukkig, eenzaam kind.

En dat was nog alleen het ongeordende archief, dat na de dood van Haasse in 2011 door haar dochters Ellen en Marijn van Lelyveld aan het Literatuurmuseum was overgedragen. Haasse had al eerder delen van haar archief, waaronder veel correspondentie, aan het museum geschonken; dat was wel geordend.

Hella Haasse gaf niet alles aan de openbaarheid prijs. Thuis bij haar

dochter was nog een privéarchief, en een boekenkast met haar dierbaarste boeken. Toen eenmaal besloten was dat ik de biografie zou schrijven, boden zij mij daar ruimhartig inzage in. Ik trof er liefdesbrieven aan van Jan van Lelyveld aan zijn verloofde Hella, brieven van Hella aan haar ouders en schoonouders, en latere correspondentie tussen Hella, haar man, kinderen en familieleden.

Een bijzonder document was wat Hella voor intimi aanduidde als haar ‘zwarte schrift’: een dik, dunbladig kasboek, volgepend in een priegelig handschrift en met veel losse blaadjes tussen de bladzijden gestopt. Ze schreef er haar meest persoonlijke ontboezemingen in, ze uitte haar zorgen, haar verdriet, haar angsten en de observaties en oordelen die ze in haar gepubliceerde werk niet kwijt dacht te kunnen. Sommige van die aantekeningen zouden voorstudies zijn voor lezingen en romans.

Dit zwarte schrift is niet ten prooi gevallen aan de papierversnipperaar, die Haasse tegen het eind van haar leven zei met plezier te gebruiken bij het opruimen van haar werkkamer.⁴ Ze heeft het schrift met brandbare inhoud bewaard, wetend dat haar nabestaanden, en wellicht anderen, haar ‘verboden gedachten’, zoals zij ze zelf in het schrift noemt, zouden lezen.

Er was, kortom, materiaal genoeg toen ik in 2014 begon aan de research voor wat dit levensverhaal van Hella S. Haasse zou worden. Er waren nog genoeg mensen in leven die haar goed gekend hadden; degenen met wie ze een persoonlijke band had zou ik interviewen. En dan was er nog de gigantische hoeveelheid recensies van haar werk, verschenen in Nederlandse en buitenlandse kranten en tijdschriften, en interviews met haar, in kranten, tijdschriften en boeken, op radio en televisie. Er was, vooral na Haasses dood, ook vanuit de literatuurwetenschap belangstelling voor haar werk, er waren dissertaties over verschenen.

Toch wist ik niet goed waar te beginnen. Ik herlas Haasses werk. Ik baande me een weg door de enorme hoeveelheid materiaal, las wat ik tegenkwam in de propvolle, niet chronologisch geordende dozen. Maar ik wist niet wat ik zocht. Ik las ongericht, als een stofzuiger.

Bitterballen en de geur van bolknak en jenever

Samen met mijn dochter maakte ik in 2014 een reis naar Java. Daar had Hella vanaf haar geboorte, in 1918, tot haar twintigste gewoond. We doorkruisten met taxi's de verkeershel van Jakarta, een hypermoderne metropool en een armoedige derdewereldstad ineen. We zochten, met de oude adressen in de hand, naar de plaatsen waar Hella als meisje met haar ouders had gewoond, waar ze had gespeeld, gefietst en gezwom-

men. Vrijwel geen van de huizen waar het gezin Haasse in Batavia had gewoond was nog intact.

In Bandung en in Bogor, dat in Hella's tijd nog Buitenzorg heette, hadden we iets meer geluk: veel huizen stonden er nog. We bezochten in Bogor de schitterende Plantentuin, waar Hella zo graag kwam. We zagen de gebouwen van het Nederlands Gouvernement, waar Hella's vader werkte. We bezochten de theeplantages, nu genationaliseerd, waar *Herren van de thee* zich afspeelt. En we vonden het Telaga Warna, het meertje dat een huiveringwekkende rol speelt in Haasses debuutroman *Oeroeg*. Haasses mythische meer was nu een zanderige plas met een viezig strandje en een roestige speeltuin, waar jongeren verveeld rondhingen.⁵

Hoewel de oogst van onze reis mager was, zou het toch een vruchtbaar bezoek blijken. Ik werd in Indonesië geconfronteerd met vele sleetse en vanzelfsprekende sporen van de koloniale tijd. Alleen in de taal al. Op een glimmend naambord zagen we NOTARIS staan, op een billboard van een bank het woordje OMZET. Dit is wat de hebberige Hollandse koopmansgeest in dit land heeft achtergelaten.

We dronken bier met 'bitterballen' in Café Batavia, een oude sociëteit, waar de lucht van bolknak en jenever nog hing. 's Avonds aten we een heerlijke 'rijsttafel' – ook al geen Indonesisch, maar koloniaal gerecht. We voelden ons nazaten van de uitbuiters en schaamden ons tegenover August, onze jonge chauffeur. Maar hij lachte onze zorgen weg. Hij kende ook enkele Nederlandse woorden, zoals 'schaar' en 'dokter'. Zijn opa leerde die taal nog op school, en liet zich fotograferen in Volendammer kostuum. Leuk, hè? We knikten gegeneerd.

De verwarring die ik voelde tijdens deze reis bracht me dicht bij Haasse, die haar geboorteland pas in 1969 na dertig jaar terugzag. Ze beseftte toen dat ze was opgegroeid in een land dat niet meer bestond, en dat volgens velen nooit bestaansrecht heeft gehad. Langzaam groeide Haasse in de loop van haar leven toe naar die gedachte: dat het paradijselijke Indië van haar zorgeloze jeugd een historische vergissing was. Dat Nederlanders als haar ouders er niets te zoeken hadden gehad. Maar ook: dat zij daar als kind zelf geen schuld aan droeg.

Liever geen biografie

Ik had lang gearzeld toen mij eind 2013 werd gevraagd of ik de biografie wilde worden van Hella S. Haasse. Het verzoek werd gedaan door Ellen en Marijn van Lelyveld en door Patricia de Groot, Haasses laatste redacteur, en Annette Portegies, uitgever van Querido. Ik voelde me uitverkoren.

Natuurlijk aarzelde ik. Ik hield van Haasses werk, had dat vaak voor de krant besproken, kende de interviews met haar. Zelf had ik haar drie keer geïnterviewd en had goede herinneringen aan die gesprekken. Maar ik wist hoe ze dacht over het genre.

Haasse was dol op biografieën, vooral schrijvers- en kunstenaarsbiografieën. Haar boekenkast stond er vol mee; ze verslond ze en schreef erover. Zelf schreef ze biografische essays en historische romans die je ‘fictionaliseerde’ biografieën zou kunnen noemen: *Het woud der verwachting*, *Mevrouw Bentinck* of *Onverenigbaarheid van karakter*, *De groten der aarde* of *Bentinck tegen Bentinck*, *Heren van de thee* en *Schaduwbeeld* of *Het geheim van Appeltern*.

Maar een biografie over háár, dat was iets anders. De gedachte dat een ander met rode oortjes zou grasduinen in haar privédocumenten en zou praten met haar intimi en vrienden, óver haar, was voor Haasse lange tijd onverdraaglijk. Dat liet ze, vanaf haar zestigste, in vrijwel ieder interview blijken. Het ging dan over autobiografisch schrijven, over haar biografie door een ander geschreven, en over interviews.

Eigenlijk waren al die genres overbodig, zei ze in 1980 al tegen Max Pam, je kon beter haar werk goed lezen.⁶ ‘Het is niet nodig om schrijvers te ontmoeten. [...] Als je je werkelijk in het werk van een schrijver verdiept, weet je eigenlijk alles van hem.’ Een paar jaar later herhaalde ze dat nog eens in een interview met Johan Diepstraten, en ze voegde eraan toe dat een schrijversleven niet interessant is; een schrijver is per definitie een waarnemer, geen deelnemer: ‘Ik denk dat men in dit vak zou moeten zoeken naar de oorzaak van het “waarnemend terzijde staan”, dat zo vaak de levenshouding van kunstenaars blijkt te zijn. Zich onthouden van meedoen in de gebruikelijke zin is misschien de prijs die je moet betalen.’⁷

Toch was Haasse gul met het verstrekken van informatie over haar leven. Zolang ze maar zelf de regie kon houden. Dat merkte ik toen ik in 1997 een beknopte monografie over haar werk schreef, *Draden trekken door het labrynt*, met daarbij een biografische inleiding.⁸ Haasse was allervriendelijkst. Ze was graag bereid om met mij over haar leven te praten en droeg veel informatie en illustraties aan, maar ze zat er wel bovenop. Ik mocht haar niet letterlijk citeren en alle biografische gegevens mochten alleen strikt feitelijk worden weergegeven, zonder interpretatie van mij.

Ik kon voor mijn boek toen gebruikmaken van het uitstekende Schrijversprentenboek dat in 1993 was gemaakt door Mariëtte Haarsma, Greetje Heemskerk en Murk Salverda: *Ik maak kenbaar wat bestond. Leven en werk van Hella S. Haasse*, een boek dat een tentoonstelling over Haasse in het Letterkundig Museum begeleidde. Ook toen droeg ze be-

reidwillig materiaal aan bij de samenstellers, maar wilde ze graag precies weten wat er zou worden gebruikt.⁹

Ook aan het prachtige virtuele ‘Hella Haasse-museum’, dat van 2008 tot 2016 op internet te bezoeken was, werkte Haasse zelf mee. Patricia de Groot, die samen met Sara Kolster op initiatief van Stormy Minutes en Querido de website met een schat aan informatief, visueel en bewegend materiaal maakte, verzorgde ook een boek op basis van het materiaal, *Ik besta in wat ik schrijf*, dat een goed overzicht biedt van Haasses leven en werk.¹⁰ Voor deze biografie heb ik veel gehad aan dit werk, en aan het Schrijversprentenboek, evenals aan *Spiegelbeeld en schaduwspel* van Margot Dijkgraaf.¹¹ Dat boek, over het oeuvre van Hella S. Haasse, is gebaseerd op vele gesprekken met de schrijfster. Ik realiseerde me bij het gebruik van deze nuttige bronnen wel dat Haasse tot op zekere hoogte de regie erover had gevoerd.

Zelf had Haasse ook uitvoerig over haar kinderjaren en jongvolwassenheid geschreven, in haar autobiografische boeken *Zelfportret als legkaart*, *Persoonsbewijs*, *Krassen op een rots*, *Een handvol achtergrond* en *Zwanen schieten*. Deze boeken, stuk voor stuk een voor Haasse kenmerkende mengeling van herinnering, beschouwing en verhaal, behoren tot het genre van de non-fictie. Maar het is wel Haasses versie van haar leven, een gestileerde, gekleurde, misschien ook ‘geromantiseerde’ variant. Een biograaf moet er voorzichtig mee omspringen.

Toen ik Haasse in 1998 voor *de Volkskrant* interviewde stond ze minder negatief tegenover het idee van een biografie: ‘Nee, begin daar als-jeblijft niet mee zolang ik nog in leven ben. Dat is onzin,’ zei ze. ‘Pas als iemand er niet meer is, kun je een leven overzien. Bovendien zou ik het een akelig idee vinden als er nu, terwijl ik nog druk aan het werk ben, iemand met mijn biografie bezig is.’¹² Dat was toch een duidelijke nuanceering: ‘zolang ik nog in leven ben’. Ze keek me daarbij doordringend aan, maar dat kan ik me ook hebben verbeeld. Ik kon me zelf ook niet voorstellen dat ik de biografie van een nog levende schrijver zou schrijven.

In 2009, twee jaar voor haar dood, zei Haasse in een interview met Martje Breedts Bruijn toch weer dat het echt niet hoefde, die biografie. ‘Mijn leven is niet buitengewoon gemouvemeteerd, ik heb eigenlijk een rustig leven geleid, dankzij de band met mijn man en de sfeer in mijn gezin.’¹³ Dat laatste was beslist niet waar, maar ze wilde dat de lezer dat geloofde. Ik vermoedde dat toen al, maar een paar jaar later zou ik het zeker weten: Haasse leidde in emotioneel opzicht een ingewikkeld, turbulent en onvervuld leven.

Ik besloot pas dat ik de biografie wilde schrijven toen Haasses dochters Ellen en Marijn van Lelyveld, en haar redacteur Patricia de Groot, mij hadden verzekerd dat Haasse zich, kort voor haar overlijden, over

een mogelijke biografie had uitgelaten. Ze had er vrede mee. Ze begreep dat er tóch wel iemand zou opstaan die zo'n boek zou schrijven. Dan konden de nabestaanden en de uitgever er maar beter voor openstaan, en een geschikte biograaf zoeken.

Een buitenbeentje in de literatuur

Wat trok mij aan in deze schrijfster? Uiteindelijk al die tegenstellingen die zij in zich had. Ze was een schrijfster van de generatie van mijn eigen moeder, een keurig getrouwde huisvrouw met twee kinderen, die náást dat leven nog een enorm oeuvre van hoge kwaliteit bij elkaar schreef. Ze was een beeldschone jonge actrice, een filmster om te zien; ze straalde ongenaakbaarheid én vriendelijkheid uit. Ze had een moeizaam huwelijk, maar bleef onvoorwaardelijk trouw aan haar oude keuze.

In een tijd dat moeders geacht werden niet te werken en zich door hun man te laten onderhouden, trad ze op voor radio en televisie, gaf ze wekelijks lezingen, zat ze in jury's en verdiende zo ruimschoots haar eigen geld. Ze was hoffelijk en goedlachs, en toch had je altijd het idee dat je niet te dichtbij mocht komen. Iemand met een beschaafde presentatie, die in haar werk de geest liet waaien en haar verbeelding de vrije loop liet.

Ook in de Nederlandse literatuur was ze een buitenbeentje. Dat ontdekte ik in 1984, toen Haasse de P.C. Hooft-prijs kreeg en mij werd gevraagd om voor *NRC Handelsblad* een 'overzichtsstuk' over haar werk te schrijven. In een vlaag van overmoed – twee hele krantenpagina's! – zei ik ja, en ik las vervolgens in twee weken het hele oeuvre tot dan toe. Eerst met enige tegenzin, want een schrijfster over wie mijn moeder zo dwepend sprak – ik kende alleen *Oeroeg* –, dat kon niks zijn. Ik was verbijsterd. Wat kon die vrouw goed schrijven! Waarom had niemand mij dit ooit verteld? Haar boeken waren spannend (*De wegen der verbeelding*), luguber (*De Meester van de Neerdaling*), poëtisch en geheimzinnig (*De verborgen bron*), op een 'postmoderne' manier gelaagd (*Huurders en onderbuurders*), feministisch (*Mevrouw Bentinck, Een gevaarlijke verhouding*) en geëngageerd (*De ingewijden*). Tuttig, wat ik vreesde, waren ze geenszins.

Maar dat misverstand leek ook na 1984 onuitroeibaar. Voor mijn feministische vriendinnen was Haasse te voorzichtig, te weinig opruiend, te veel een mevrouw. Vergeleken met haar mannelijke generatiegenoten, Willem Frederik Hermans, Jan Wolkers, Harry Mulisch, Cees Nooteboom en Gerard Reve, bleef ze voor de literaire kritiek en in de literatuurgeschiedenis iemand die niet echt meetelde met de gro-

te jongens, een lieve vrouw die vooral door vrouwen werd gelezen. Ook toen haar boeken in vele talen waren vertaald en in het buitenland positief werden besproken, werd zij niet vanzelf tot onze grootste schrijvers gerekend. Na de Grote Drie kwam een hele tijd niets, en daarna eventueel Cees Nooteboom of Jan Wolkers. Haasse was hooguit ‘hors concours’ of de ‘grande dame’, een aparte categorie.

Door literair critici werd ze doorgaans positief gewaardeerd, maar een commerciële literaire prijs, toegekend door een jury van recensenten, de AKO Literatuurprijs of Libris Literatuur Prijs, kreeg ze nooit. Wel tweemaal de NS Publieksprijs, waarbij lezers de winnaar kiezen – Haasse werd door veel lezers op handen gedragen. Toen ik haar in 2002 interviewde zei ze over die beeldvorming in de literatuur: ‘Het was [...] makkelijk om mij weg te zetten als een gedateerd verschijnsel, een “mevrouw” uit een elitair milieu, ex-koloniaal bovendien, die risicoloze romans schrijft. Zo’n mevrouw ben ik niet. En ik voel mij al evenmin de grande dame van de literatuur. Zulke typeringe(n) slaan de plank mis.’¹⁴

In dat meisje Helly uit Haasses jeugdverhalen zit eigenlijk al de hele schrijfster. Een kind dat er dolgraag bij wil horen. Ze wil niet onderdoen voor de jongens, ze is niet bang voor de strenge ‘tantes’, ze overwint haar angst, maar ze wordt met een harde klap uit het veld geslagen. Ze ontdekt dat niet meedoen, maar aan de zijlijn observeren en daarvan verslag doen, óók voordelen heeft. Dat een leven in de verbeelding je vrijheid en onaantastbaarheid biedt, dat je het lot kunt ombuigen en de mogelijkheid hebt tot zoete wraak.

Toen ik dit meisje scherp in het vizier had, wist ik beter waarnaar ik tijdens de research moest zoeken. Het zijn de tegenstrijdigheden en ongerijmdheden die Haasses werk, en degene die dat werk heeft geschreven, interessant maken. Ik wilde weten wie zij was. Wat voor leven zij heeft geleid.

In een van Haasses agenda’s trof ik dit citaat aan, dik onderstreept, van de Amerikaanse schrijver Mark Twain: ‘Biographies are but the clothes and buttons of the man. The biography of the man himself cannot be written.’ Dat is ongetwijfeld waar. Als biograaf cirkel je om iemand heen, je luistert naar een koor van stemmen en krijgt een steeds scherper beeld van de ‘buitenkant’. Toch hoopte ik achter de kleren en de knopen een levend, denkend en voelend mens te vinden. Haasse zelf hielp mij daarbij, met haar werk.

I Een meisje uit de tropen

(1918-1928)

Ruisende en daverende toonladders

Zeven jaar voordat Hella in Baarn als schrijfster werd geboren, zoals ze zelf zei, kwam ze ter wereld in Batavia, in Nederlands-Indië, op 2 februari 1918. Een advertentie in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 4 februari 1918 meldt: 'De heer en mevrouw Haasse-Diehm Winzenhöler geven met vreugde kennis van de geboorte van eene dochter.' Hélène Serafia zou ze heten, naar haar grootmoeder aan moederskant. Op een geboorteannonce in het *Algemeen Handelsblad* van 19 februari 1918 heet de boreling ineens Hélène Serafina. Een zetfout, die n, nemen we maar aan; in alle officiële documenten staat als tweede naam Serafia. De schrijfster, bij het publiek bekend als 'Hella Haasse', zou altijd blijven hechten aan die 'S.' in haar officiële schrijversnaam.

Thuis werd ze Helly, Helleke, Hesje of Hels genoemd. Op haar kindertekeningen, schoolwerkjes en schoolrapporten staat altijd 'Helly'.

Het gezin woonde in Weltevreden, een wijk ten zuidoosten van het centrum van Batavia, waar toen vooral Europeanen woonden. De pasgeborene werd gedoopt in de Willemskerk, de Nederlands hervormde kerk in Batavia. Dat betekende niet, zou Haasse later uitleggen, dat het gezin gelovig was. Er werd thuis niet gebeden, niet in de Bijbel gelezen en ze gingen zelden naar de kerk. Het was nu eenmaal in hun milieu 'usance' dat je trouwde in de kerk en je kinderen liet dopen.¹

Hella's ouders hadden elkaar drie jaar voor haar geboorte leren kennen, in Batavia. Haar vader, Willem Hendrik Haasse (1889-1955), was in 1911 vanuit Rotterdam naar Nederlands-Indië vertrokken. Hij was, met diploma's van de hbs en een handelopleiding op zak, als ambtenaar in dienst getreden van het Nederlandse Gouvernement; hij begon er als commies-redacteur bij de afdeling Belastingen.

Haar moeder, Käthe Diehm Winzenhöler (1893-1983), arriveerde in november 1914 in Batavia met het stoomschip de Vondel.² Käthe zou naar haar verloofde zijn gereisd, een Indische jongeman. Kort voor haar vertrek had ze in Amsterdam haar opleiding beëindigd aan wat toen nog de Muziekschool van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst heette (het latere conservatorium). Bernard Zweers en Julius Röntgen

waren er haar leraren. Haar vleugel reisde mee op de Vondel.³ Er is een briefje bewaard gebleven van haar stiefvader (of biologische vader, maar daarover later meer) Anne de Vries, geadresseerd aan ss Vondel. Hij wenst Käthe ‘Gods zegen’ en vraagt haar: ‘Gedenk mij in liefde.’⁴

De verloving ging uit, maar Käthe bleef in Batavia. Het was prettig voor haar dat haar zus Lily en haar man Sander Bijl de Vroe, een militair, daar ook woonden; ze kwam vaak bij hen thuis. Ze verdiende de kost met optredens en pianolessen.

Al kort na aankomst kreeg Käthe interessante aanbiedingen. Ze werd regelmatig gevraagd als pianiste op te treden met de Stafmuziek, het symfonieorkest van het Nederlandse leger.⁵ Haar optredens kregen positieve recensies. Criticus Hans van de Wall schreef in het *Bataviaasch Nieuwsblad* over een concert waarbij Käthe met het orkest Griegs *Pianoconcerto* speelde: ‘Dit jonge meisje speelde ál deze werken als... ’n jong meisje, d.w.z. liefelijk, duftig en poëtisch. Laat me er bijvoegen: eenvoudig. [...] Het staat vast, dat ze door haar toetsenspel uitsluitend en vooral de *poëzie* van die onderscheiden composities naar voren heeft gebracht.’⁶

In de zaal zat die avond Willem Haasse, die de dag erna zevenentwintig zou worden. Hij werd op slag verliefd op de eenentwintigjarige pianiste met haar poëtische aanslag. En zij op hem. Op 2 maart 1916 trouwden Willem en Käthe.⁷

Op foto’s uit de jaren tien en twintig van de vorige eeuw ziet Käthe eruit als een frêle, lieflijke verschijning, in fladderige dunne zomerjurken met lage taille, of glanzende avondjurken, de schouders bloot, het haar in een modieuze boblijn. Haasse schreef over haar:

Zij had een kinderlijke behoefte aan illusie; zij wilde, zoals zij het zelf vaak naïef uitdrukte, ‘pronken’, ‘geuren’, met haar geluk, met de in haar ogen onovertreffbare talenten en andere innerlijke en uiterlijke kwaliteiten van haar man, haar zoon, haar dochter. Zij wilde alleen liefde, harmonie en succes zien in onze familiekring, al wat die visie dreigde aan te tasten maakte haar bang of boos.⁸

Haasses vroegste herinneringen aan haar ouderlijk huis bestonden uit klanken. Altijd was de muziek die haar moeder speelde het klankdecor, dagelijks ‘daverden en ruisten toonladders, etudes, fuga’s, sonates, door de kamers’. Käthes vleugel was het centrale punt in huis. Het gezin zou, vanwege het werk van vader Willem, vaak verhuizen. Telkens werd dan het meubilair verkocht en elders opnieuw gekocht, zoals gebruikelijk in Nederlands-Indië in die tijd, maar de onvervangbare vleugel verhuisde altijd mee en werd met zorg omringd.⁹

De constante aanwezigheid van muziek zou in Haasses leven doorwerken. Altijd had ze tijdens het schrijven klassieke muziek opstaan, niet alleen omdat ze het prettig vond ernaar te luisteren, maar vooral omdat muziek haar hielp haar gedachten te ordenen en haar teksten te structureren. ‘Niets geeft mij een zo diep gevoel van bevrediging,’ schreef ze, ‘als het herkennen in de werkelijkheid van “patronen”, structuren van motieven en thema’s.’¹⁰

De natuur als ouderlijk huis

Kort na de geboorte was Käthe met de kleine Helly naar een vakantiehuis in Buitenzorg vertrokken. In het veertig kilometer verderop gelegen plaatsje was het koeler dan in Batavia, wat beter was voor moeder en kind. Haar vader bleef in Batavia.

‘Groene tintelende bewegende vlekken hoog boven mijn hoofd, de kronen van de reuzen-waaierpalm’, dat zijn Haasses eerste bewuste herinneringen. Het moet, schrijft ze in 1954, in Buitenzorg op Java zijn geweest, in de beroemde Plantentuin. ‘Ik zit of lig in een wagentje dat door mijn moeder wordt voortgeduwd.’ Daar zijn foto’s van: een moeder met een baby of peuter, tijdens hun wandeling door de weelderige tuin; op het wagentje is een kleine parasol bevestigd, tegen de brandende zon.¹¹

Herinnert de volwassen Haasse zich dit echt? Of heeft ze het beeld bij de foto’s bedacht? In elk geval is het een veelzeggend beeld. De natuur op Java, zou ze vaak benadrukken, is het landschap van haar ziel, met name dat van de heuvelachtige groene Preanger op West-Java.

Nu is de Plantentuin in Buitenzorg geen wilde natuur, maar wel een staalkaart van de weelderige Indische plantengroei. Wie in de tropen opgroeit heeft vaak een bijzondere verhouding tot de natuur, meende Haasse, ‘omdat die zo overweldigend is, in intensiteit en omvang, dat je erdoor verpletterd raakt. [...] In de Indische natuur is alles tegelijk aanwezig. Er zijn geen seizoenen, dood en leven, verval en bloei bestaan naast elkaar. Dat bepaalt je manier van in de werkelijkheid zijn.’¹²

Haasse kwam enkele keren terug in Bogor (het vroegere Buitenzorg). Telkens als ze in Indonesië was – het eerste naoorlogse weerzien was in 1969 – bezocht ze de Plantentuin. Die ‘aangelegde natuur’ was voor haar ook een symbool, van ‘dingen die in die tijd in Indië “verricht” werden, die de moeite waard zijn’.¹³ Dit als klein tegenwicht tegenover de schade die Nederland in het land heeft aangericht, iets waarvan Haasse zich in de loop van haar leven steeds meer bewust werd.

Die vereenzelviging met de natuur werd haar later ook verweten, on-

der anderen door de schrijver Tjalie Robinson. Haasse zou, met weemoed terugdenkend aan haar jeugd op Java, altijd verwijzen naar de natuur, niet naar de mensen die daar leefden. Dat is waar. Maar: de natuur wás nu eenmaal haar thuis, niet het gezin, niet de stad waar ze woonde. Alleen daar voelde ze zich thuis en kon ze haar fantasie de vrije loop laten.¹⁴ De vele tochten door de bergen met haar ouders, familie of vrienden prikkelden haar fantasie, ze voelde zich er vrij.

Hella groeide op in een geïsoleerd, ‘Hollandsch’ levend gezin, in keurige Europese wijken waar de Nederlandse hogere ambtenaren woonden. Het gezin had weinig contact met de Indische bevolking; Hella ging naar scholen met voornamelijk Nederlandse leerlingen, die net als zij ooit terug naar Nederland zouden gaan.

Na 1949 bestond haar geboorteland Nederlands-Indië niet meer. Op 27 augustus 1949, na een bloedige onafhankelijkheidsstrijd van vier jaar, had Nederland, onder druk van de internationale gemeenschap, de Republiek Indonesië erkend.¹⁵

Hella’s geliefde natuur bestond nog wel. Dáár, op Java met zijn weelderige tropische plantengroei, liggen haar wortels, ook al heeft ze geen spoortje Javaans bloed. Dat besef van verbondenheid met haar geboortegrond zou altijd sterk blijven.

Ze was een creoolse, legde ze vaak uit. ‘Een hier te lande geborene van zuiver Europese afkomst’ noemde men dat in Indië destijds. Dat was iets anders dan een totok, de benaming voor mensen als haar ouders, geboren en getogen in Europa en als volwassenen naar Indië gekomen. ‘Hun denken, hun zintuigelijk waarnemen, is bepaald door Europa. Het mijne door Indië, West-Java, de Preanger. [...] Emotioneel heeft Indië voor mij de functie gehad van een ouderlijk huis. Van een thuis dat ik hier niet heb. Mijn achtergrond ligt op een plek waar ik niet hoor.’¹⁶

Aan de Javaanse natuur ontleende Haasse indirect een symbool voor haar schrijverschap, voor haar manier van werken. Haar autobiografische boek *Een handvol achtergrond* heeft als ondertitel ‘Parang Sawat’. Het is de naam van een typisch Javaans batikpatroon, dat ‘in geometrische figuren en gestileerde plant- en bloemmotieven de beschikbare ruimte tot aan de randen van de stof, in dichte wemeling’ vult. Zo ging Haasse te werk in veel van haar boeken, fictie of non-fictie: ze verweefde vele elementen – herinnering, beschouwing, verslag en fictie – tot één vanzelfsprekend, fijnmazig geheel. Batikken met woorden. Ze schreef: ‘Wie mijn werk kent zal misschien – hoop ik – ontdekken dat de lust tot “Parang Sawat” mijn Indisch erfdeel is.’¹⁷